

УДК 94(477+437)«1945/1953»

DOI <https://doi.org/10.32782/2307-7778/2024.2.16>

Вікторія ФРОЛОВА

аспірантка кафедри всесвітньої історії

Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара, проспект Науки, 72, м. Дніпро, Україна, 49045

(frolova@365.dnu.edu.ua)

Viktoriia FROLOVA

graduate student of the Department of World History

Oles Honchar Dnipro National University, Nauky avenue, 72, Dnipro, Ukraine, 49045

(frolova@365.dnu.edu.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8800-9728>

**УКРАЇНСЬКЕ ТОВАРИСТВО КУЛЬТУРНИХ ЗВ'ЯЗКІВ ІЗ ЗАКОРДОНОМ
І УКРАЇНСЬКО-ЧЕХОСЛОВАЦЬКИХ ВІДНОСИНИН У 1945–1953 РР.:
МІЖ КУЛЬТУРНОЮ ДИПЛОМАТІЄЮ І ТОТАЛІТАРНОЮ ПРОПАГАНДОЮ**

Анотація. Мета статті – з'ясувати основні напрями і зміст діяльності Українського товариства культурних зв'язків із закордоном у розвитку українсько-чехословацьких відносин у 1945–1953 рр. у розрізі культурної дипломатії та її пропагандистського спрямування. В основі розвідки – джерела з фондів Українського товариства культурних зв'язків із закордоном (УТК33) з Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України, а також фонду ЦК КПУ Центрального державного архіву громадських об'єднань України. **Методологія дослідження** ґрунтується на комплексному та системному підходах, застосуванні категорії культурної дипломатії та новітніх публікаціях з особливостей її проявів у тоталітарному, зокрема радянського суспільстві. **Наукова новизна** дослідження полягає у залученні нових джерел та застосуванні нових підходів для їх осмислення, висвітленні маловивченого періоду в історії відносин України і Чехословаччини. **Висновки.** УТК33 протягом 1945–1953 рр. посіло важливе місце у розвитку українсько/радянсько-чехословацьких відносин в умовах становлення комуністичного режиму у Чехословаччині. Напрями, зміст і форми діяльності Товариства від початку були підпорядковані московському центру та компартійному керівництву України. УТК33 імітувало громадський характер та виступало декоративним представництвом УРСР та її населення. Повоєнний етап діяльності відзначався відсутністю належних підготовлених кадрів, достатньої інформації стосовно справ у Чехословаччині, що обумовлювало «провали» відверто пропагандистської роботи УТК33. З одного боку, діяльність Товариства сприяла ознайомленню чехів і словаків з Україною та її культурою, з іншого – мало характер тоталітарної пропаганди, що просувала і обґрунтовувала безальтернативність радянської моделі у Чехословаччині.

Ключові слова: Українське товариство культурних зв'язків із закордоном, українсько-чехословацькі відносини, культурна дипломатія, тоталітаризм, пропаганда.

**UKRAINIAN SOCIETY OF CULTURAL RELATIONS WITH FOREIGN COUNTRIES
AND UKRAINIAN-CZECHOSLOVAK RELATIONS IN 1945–1953:
BETWEEN CULTURAL DIPLOMACY AND TOTALITARIAN PROPAGANDA**

Abstract. *The purpose of the article* is to examine the main directions and content of the activity of the Ukrainian Society of Cultural Relations with Foreign Countries in the development of Ukrainian-Czechoslovak relations in 1945-1953 in terms of cultural diplomacy and its propaganda direction. The research is based on sources from the collections of the Ukrainian Society of Cultural Relations with Foreign Countries (USCRFC) from the Central State Archive of the Higher Authorities and Administration of Ukraine, as well as the collection of the Central Committee of the Communist Party of Ukraine of the Central State Archive of Public Associations and Ukrainians. The Research **Methodology** is based on comprehensive and systematic approaches, including the concept of cultural diplomacy and research the features of its manifestations in totalitarian, particularly Soviet, society. The scientific novelty of the study consists in the involvement of new sources and the application of new interpretative approaches to their understanding, highlighting a little-stud-

ied period in the history of relations between Ukraine and Czechoslovakia. **Conclusions.** The USCRFC played an important role in the development of Ukrainian/Soviet-Czechoslovak relations during 1945–1953, amid the establishment of the communist regime in Czechoslovakia. From the beginning, the directions, content, and forms of the Society's activities were subordinated to the Moscow center and the leadership of the Communist Party of Ukraine. The USCRFC simulated a public character and acted as a symbolic representation of the Ukrainian SSR and its population. The post-war stage of activity was marked by the lack of properly trained personnel and sufficient information about the affairs in Czechoslovakia, which caused the "failures" of the openly propagandistic work of the Ukrainian Communist Party of Ukraine. On the one hand, the Society's activities contributed to the familiarization of Czechs and Slovaks with Ukraine and its culture; on the other hand, it had the character of totalitarian propaganda, which promoted and justified the non-alternativeness of the Soviet model in Czechoslovakia.

Key words: Ukrainian Society of Cultural Relations with Foreign Countries, Ukrainian-Czechoslovak relations, cultural diplomacy, totalitarianism, propaganda.

Постановка проблеми. Переосмислення радянської тоталітарної спадщини у відносинах України з країнами Європи, де свого часу існували комуністичні режими, дозволить подолати стереотипи, упередження, що й сьогодні гальмують розвиток цих відносин. До того ж сучасна російська пропаганда вдається до просування своїх імперських наративів, переконуючи у відсутності в Україні національних сил, здатних до творення держави. Проблема українсько-чехословацьких відносин досліджуваного нами періоду 1945–1953 р. – не тільки у їх контрольованості з боку московської влади, а й формуванні, навіть нав'язуванні з її боку комплексу меншовартості в українського народу, що й дотепер впливає на образ України у сучасних Чехії і Словаччині. Відтак, вивчення механізмів та інструментів цього впливу має важливе значення.

Мета статті – з'ясувати основні напрями і зміст діяльності Українського товариства культурних зв'язків із закордоном¹ (УТКЗЗ) у розвитку українсько-чехословацьких відносин у 1945–1953 рр. у розрізі культурної дипломатії та її пропагандистського спрямування.

УТКЗЗ та його діяльність із «зміцнення дружби народів», зокрема між СРСР та Чехословаччиною, висвітлювалася у радянській історіографії, зокрема дослідники використовували фонд Товариства у Центральному державному архіві вищих органів влади і управління України (ЦДАВОВУ України) (В. Павелко [1; 2], В. Любченко [3;4]). Відсутність критики джерел фонду, обмежене його використання для вивчення ролі України у міжнародних відносинах в умовах тоталітарної радянської держави, методологічні радянські засади обумовили необхідність звернення до цих джерел та нового їх прочитання. Почасті ці завдання вирішували українські науковці – фахівці з історії Закарпаття на етапі його включення до складу України (праці П. Вегеша [5]). Крім того, з'являються публікації, які вимагають відповідної реакції та рефлексій: раніше українська дослідниця С. Дітковська, розпочавши у 2014 р. вивчення діяльності «правонаступниці» УТКЗЗ – Українського товариства дружби і культурного зв'язку з зарубіжними країнами, продовжила свої студії в окупованому Луганську, після чого риторика статей про Товариство змінилася на відверту пропаганду в радянському стилі із сучасними російськими ідеологемами з вихваланням СРСР, з невеликими ремарками про «надмірну централізацію та контроль роботи» товариства, що «заважало» його ефективності [6]. Загалом Чехословаччина як об'єкт діяльності УТКЗЗ, місце Товариства у розвитку українсько-чехословацьких відносин пізнього сталінізму дотепер не були у фокусі уваги дослідників, що й обумовило звернення до теми.

Методологія дослідження ґрунтується на комплексному та системному підходах, застосуванні категорії культурної дипломатії та новітніх публікаціях з особливостей її проявів

¹ У 1959 р. було перейменовано на Українське товариство дружби і культурного зв'язку з зарубіжними країнами

у тоталітарному, зокрема радянському суспільстві. У цьому плані сформувані дослідницьку стратегію дозволили праці зарубіжних Ф. Баргурна [7] Н. Калла [8], М. Зіферт [9], Н. Гулда-Девіса [10], В. Аспатуряна [11], присвячені проблемам публічної дипломатії та культурної дипломатії як її складової. Зокрема Ф. Баргурн визначив культурну дипломатію як «...цілеспрямовану міжнародну політику держави щодо здійснення інформаційного впливу на населення зарубіжних країн» [7]. З українських науковців, які у розрізі культурної дипломатії розглядали міжнародні відносини доби тоталітаризму за участі СРСР, варто насамперед назвати І. Матяш, яка на широкому колі оригінальних джерел розкрила зміст культурної дипломатії, дослідила особливості формування її інструментарію у радянський період [12].

В основі розвідки – джерела з фондів Українського товариства культурних зв'язків із закордоном (УТКЗЗ) з ЦДАВОВУ України, а також фонду ЦК КПУ Центрального державного архіву громадських об'єднань України. Саме останні значно доповнюють інформацію матеріалів УТКЗЗ, оскільки презентують закриті для радянських учених справи фонду ЦК КПУ. Частина цих документів була проаналізована в окремих публікаціях авторки [13].

Виклад основного матеріалу дослідження. Після Другої світової війни та за її наслідками, формування образу демократичної держави було для радянського керівництва однією з надважливих завдань: окуповані країни Центральної та Південно-Східної Європи, а точніше їх населення, мали засвоїти не тільки образ СРСР як країни-переможниці нацизму, а й «країни народу і для народу». Це завдання актуалізувало протистояння із країнами Заходу, вчорашніми союзниками по боротьбі із нацизмом.

УРСР мала кордони з багатьма країнами «народної демократії», які потрапили в поле впливу СРСР та його політики, відтак на неї покладалася значна відповідальність у формуванні «дружніх», «братерських» відносин з ними. До кола сусідів України після включення Закарпаття до складу УРСР та СРСР за результатами Московської угоди 1945 р. належала тепер й Чехословаччина [14].

Важлива функція у розвитку міжнародних відносин з країнами прорадянського блоку була покладена на радянські громадські організації, які з часу свого заснування (як правило з ініціативи «згори») майже не мали ознак самостійності. Однією з таких організацій стало Українське товариство культурних зв'язків із закордоном (далі – УТКЗЗ), засноване ще у 1925 р. як складова Всесоюзного товариства з центром у Москві [15]. Після завершення Другої світової війни Товариство було значно ослабленим через кадрові втрати, відсутність матеріального ресурсу, тому період 1945-1947/1948 рр. у зв'язку із цим був доволі складним. Пovoєнна відбудова та утвердження комуністичних режимів у сусідніх країнах, власне у Чехословаччині, обумовили важливу роль УТКЗЗ, хоча достатнього штату і можливостей для активної діяльності не вистачало ще декілька найближчих років. Товариство мало лише один офіс, розташований у Києві. Регіональних філій не існувало, а їх функції поклалися на місцеві партійні комітети, що від початку означало односторонність та однотипність презентації радянських реалій, слідування жорстким пропагандистським схемам.

Основні напрями діяльності були закладені у статуті ще у час утворення Товариства: поширення, популяризація радянської культури та ідеології за кордоном; зміцнення зв'язків з українською діаспорою; прийом та супровід делегацій; поширення пропагандистської літератури; підготовка інформаційних матеріалів; інформаційно-роз'яснювальна діяльність тощо. Товариство поділялося на секції (відділи), які відповідали за різні напрями роботи [16].

Керівниками УТКЗЗ у 1945 – 1953 рр. були: О. Палладін – 1945, О. Полторацький – 1945–1946 рр., М. Скачко – 1946 – 1949 р., І. Кундюба – 1949-1951 рр., Л. Кизя – 1951–1956 рр.

У переліку країн – об'єктів для роботи, були не тільки «дружні», а й ідеологічні опоненти, де СРСР намагався зміцнити свої позиції, зокрема серед української діаспори [17, арк. 6].

Окремого відділу з питань пропаганди в «капіталістичних» країнах не було, а листування покладалося на одного з референтів відділу роботи з країнами «народної демократії» [18, арк. 71]. На 1953 р. за звітами УТКЗЗ, воно «розширило свою діяльність та встановило культурні зв'язки із 71 організацією в країнах народної демократії та 4 – в капіталістичних країнах» [19, арк. 118]. Порівняно з 1952 р. ця цифра зросла майже удвічі [19, арк. 4]. Тобто навантаження було значним, що пояснювало й відносно обмежені масштаби роботи УТКЗЗ.

У чому були особливості Чехословаччини як об'єкту діяльності Товариства? Щойно, у 1945 р., частиною УРСР стало Закарпаття, історія якого була ускладнена багатьма подіями з українсько-угорських, українсько-чехословацьких відносин, яке, до того ж, потрапило у «вир» радянської, подолання численних проблем з переміщенням населення, відбудовою зруйнованого життя. У міжвоєнний період Чехословаччина була парламентсько-президентською республікою з високою культурою парламентаризму та демократичними цінностями, які не були знищені, що довели події 1945–1948 рр., коли чеські і словацькі політики намагалися їх відновити. У радянській візії Чехословаччина, як і більшість з утворених країн «народної демократії» до Другої світової війни, належала до так званих «буржуазних» країн. Саме тому виникла необхідність із колишньої «буржуазної» Чехословаччини сконструювати образ дружньої до СРСР держави

Здавалося б, що регіоном, який мав одразу стати містком та інформаційним каналом у розвитку українсько-чехословацьких відносин, було Закарпаття. Та процес його інтеграції до складу УРСР відбувався з певними труднощами, які були пов'язані з суспільно-політичними, економічними та культурними особливостями регіону. Процес «охоплення» Закарпаття інформаційно-пропагандистськими заходами з боку Товариства відбувався загалом повільно, хоча організаторами зв'язків з іншими українськими містами та областями могли виступати інші організації, насамперед партійні. Ще до укладення угоди про включення Закарпаття до складу України, у січні 1945 р. Київ відвідала перша закарпатська делегація на чолі з І. Керчем, яка складалася з вчителів і представників Спілки молоді Закарпатської України. Улітку 1945 р. до Закарпаття прибули вчені та педагоги з різних регіонів України, які проводили практичні заняття та читали лекції в рамках програми з перепідготовки вчителів. У 1946 р. Київську область відвідала делегація закарпатських селян [5, с. 398].

У матеріалах УТКЗЗ тільки з 1948 р. з'являються деякі запити із Закарпатської області. Наприклад, обласна картинна галерея у м. Ужгород зверталася до Товариства із проханням про отримання довідкової інформації про чеських художників, роботи яких плагували включити в експозицію галереї [20, арк. 6]. УТКЗЗ виступало посередником у налагодженні відносин з інституціями у Чехословаччині, як от звернення про налагодження листування між Державним гідрологічним інститутом ім. Т. Г. Масарика в Празі-Подбабі та Гідрометеорологічною службою в Закарпатській області [21 арк. 80-82]. Іноді воно виглядало контролером у розвитку цих відносин, і спілкування із сусідньою країною виглядало громіздким, сповненим різним проміжними інстанціями. Наприклад, у 1948 р. директор Закарпатської сільськогосподарської експериментальної станції Доброхліб звертався з проханням до УТКЗЗ звернутись до посольства СРСР у Чехословаччині для узгодження відправки звідти літератури, присвяченої особливостям обробки ґрунту та вирощення агрокультур у різних кліматичних зонах Закарпаття [20, арк. 9].

У 1953 р. у документах Товариства з'являється інформація про участь у прийомі чехословацьких груп у Закарпатті [22]. У листопаді 1953 р. область відвідала чехословацька делегація, яка передала «естафету миру та дружби радянському народу». До програми зустрічі гостей було включено виступ Закарпатського народного хору, відвідування колгоспу ім. Калініна, Береговського району та спілкування з молоддю та комсомольцями. А. Ковпак, заступник голови Президії Верховної Ради УРСР, у своєму звіті зазначав, що делегатам дуже

сподобався стан Ужгорода, Мукачево та Берегово, а «частина гостей, які відвідували Закарпаття до його возз'єднання з УРСР, знали ці міста брудними, неохайними» [22, арк. 3]. Крім того, більшість гостей були задоволені наявністю різноманітних товарів у магазинах. Проте, «один з делегатів, після відвідування взуттєвого магазину погано відгукнувся про фасони взуття та його дороговизну». А. Ковпак пояснив цей випадок тим, що у складі делегації з 52 осіб перебували, переважно, чехословаки, які посідали керівні посади в ЦК КПЧ, а не звичайні робітники [22, арк. 4].

На початку 1950-х рр. УТКЗЗ вже підтримував зв'язки з десятком чехословацьких організацій у Прешові, Празі та Братиславі. Серед них першість посідали Союз чехословацько-радянської дружби, Слов'янська бібліотека, Словацький комітет Союзу чехословацько-радянської дружби, Культурний Союз українських робітників [23, арк. 26].

Найбільш складним з точки зору організації напрямом роботи УТКЗЗ, який вимагав якісної підготовки та значних витрат, був прийом та супровід іноземних делегацій. Важливо зазначити, що під час прийому та обслуговування іноземних гостей, зокрема й чехословацьких, Товариство виступало винятково як виконавець задач, окреслених ЦК КПУ, контрольованих органами безпеки. Це та ділянка роботи, де УТКЗЗ щільно співпрацювало з усіма «компетентними органами», і де найбільш виразно виявлялися функції Міністерства закордонних справ України, представники якого разом з референтами Товариства супроводжували іноземних гостей під час їх перебування в Україні, фіксували буквально кожен крок, а також настрої, висловлювання. Кожен аспект взаємодії з делегатами відбивався у звітах та щоденниках референтів, що дозволяє відтворити факти про зустрічі, бесіди та враження гостей від візиту, їх ставлення до компартії та СРСР, їх керівництва [24].

Протягом 1945–1953 рр. УРСР відвідали чехословацькі письменники, журналісти, селяни, робітники, партійні діячі. Лише протягом 1952 року УТКЗЗ працювало з 52 делегаціями (729 осіб). Серед них 14 груп з країн «народної демократії» та 38 з «капіталістичних» країн [17, арк. 6]. За нашими підрахунками, з 1945 до 1953 рр. через УТКЗЗ Україну відвідали понад 20 груп з ЧСР.

УТКЗЗ відповідало не лише за прийом делегацій, а й за формування та організацію культурної програми, зокрема визначення об'єктів для показу іноземним гостям. До переліку об'єктів, призначених для демонстрації, входили промислові підприємства, колгоспи, машинно-тракторні станції (МТС), навчальні заклади, медичні установи, музеї, театри тощо. Максимальне охоплення усіх сфер життя, вікових груп якнайкраще відповідало завданням пропаганди – створити ідеальну ілюстрацію розповідям про винятковість та успішність радянської моделі [25, арк. 200].

Обов'язковою умовою цієї демонстрації було попереднє визначення того, що можна і необхідно показати іноземцям. Для цього щороку на рівні ЦК КПУ готувалися і відбиралися об'єкти, які включалися у списки по кожній області України [19, арк. 5]. Обличчям України була столиця, Київ, куди прибували гості, тому й заходи культурної дипломатії були покликані сформуванню відповідний його образ. Традиційні екскурсійні маршрути включали музей В. І. Леніна, музей Т. Г. Шевченка, Музей українського мистецтва, Києво-Печерську Лавру та інші історичні пам'ятки. Цікаво, що деякі гості з Чехословаччини під час візиту у 1949 р. попрохали показати їм церкву, щоб побувати на літургії, що й вони зробили у Володимирському соборі [16]. Маршрути для іноземців, де представники з ЧСР не були винятком, були одноманітними декілька років поспіль, а розповідь про побачене, будувалася на контрасті: демонструвалися зруйновані і відбудовані райони міст, окремі будівлі, що було актуальними для другої половини 1940-х рр., підкреслювалося виняткове значення величезного ресурсу СРСР для відбудови країни після війни [25, арк. 105–109].

УТКЗЗ обслуговував і так звані «селянські делегації», які прибували не тільки з Чехословаччини, а з Румунії, Угорщини, Польщі, Болгарії, Китаю. Мабуть, це були найскладніші з точки зору організації візити. Особливо у випадку з Чехословаччиною, яка відрізнялася відносно високою культурою сільськогосподарського виробництва у передвоєнний час, і переконати наприклад, чеських селян у перевагах колгоспів порівняно з приватним господарством було завданням складним. Як у більшості випадків, для візітерів організовували насичені культурні програми з піснями, танцями, застіллями [24], які сприяли гарному спілкуванню і настрою, але, навряд чи дозволяли зрозуміти усі проблеми українського колгоспного села. На початок 1950-х рр. Закарпаття також потрапило до ознайомлювальних пропагандистських подорожей: під час візиту до області співробітників ЦК КПЧ у в 1953 р. у створених тут колгоспах працівники УТКЗЗ наголошували на тому, як покращилося матеріальне становище колгоспників, що можуть тепер будувати власні, окремі будинки [22, арк. 3].

УТКЗЗ готувало тільки інформаційний супровід для чехословацьких груп, а житлові та транспортні питання вирішувалися «Інтуристом», який також перебував під контролем державних органів і партійних структур. На початку 1950-х років в УРСР функціонували 7 відділень Всесоюзного «Інтуриста» у Києві, Харкові, Львові, Одесі, Ялті, Ужгороді та Запоріжжі [23, арк. 217]. Серед проблем його роботи станом на 1952 р. – низький рівень готелів, які потребували капітального ремонту; відсутність належної кількості автотранспорту для обслуговування іноземних делегацій; обмежений вибір продовольчих товарів, страв та вин у ресторанах готелів; низький рівень володіння не тільки іноземними мовами, а й українською серед співробітників тощо [23, арк. 219]. У повоєнній Україні часто не вистачало ресурсу, щоб забезпечити належну «картинку» для пропаганди.

Натомість, у роботі з делегаціями мало значення все: від розробки маршруту та наповнення програми до зовнішнього вигляду представників УТКЗЗ [19, арк. 12]. Усі ключові рішення стосовно візитів визначали у ЦК КПУ, звідки контролювався кожен етап роботи з іноземцями. Увесь процес організації та перебігу візитів, зокрема з ЧСР, розкриває сутність «культурної дипломатії» «по-радянськи», коли у гостей не було хвилини вільного часу, можливості самостійного пересування чи знайомства з містом або селом, вони мали контролювати себе, щоб не сказати зайвого. А традиційні застілля для гостей з численними тостами, як правило, ставали причиною емоційних висловлювань, які фіксували референти. Однією з показових у цьому плані була делегація письменників на чолі з Марією Маєровою у 1947 р., коли у розмовах виявилися гострі суперечності у групі між чехами і словаками [16, с. 169].

Підготовка та відправка друкованих видань, пропагандистських матеріалів до Чехословаччини була не менш важливим напрямом діяльності УТКЗЗ, метою якої було формування належного образу «радянської людини» шляхом «правильного» висвітлення «життя та побуту радянських людей, їх високо духовних якостей» [17, арк. 12].

Для здійснення обміну науковими працями між науково-дослідними установами та навчальними закладами, бібліотеками та окремими науковими працівниками України та інших країн у 1945 р. у Товаристві розпочав свою роботу відділ міжнародного книгообміну. Учені, які бажали обмінювати свої праці, повинні були надсилати їх до УТКЗЗ із зазначенням літератури, яку бажать отримати в обмін на свою, та клопотанням установи про пересилку закордон наукової праці вченого [27, арк. 23]. Для налагодження книгообміну у перші повоєнні роки використовувалися довоєнні списки закордонних кореспондентів, з якими УТКЗЗ вело обмін, ВТКЗЗ – до 1943 р., до передачі функції книгообміну бібліотеці ім. Леніна. Серед наукових часописів, які надходили через Товариство – «Братиславський медичний листок», «Біологічні листи», «Газета чеських лікарів», «Гірничий вісник» тощо [27, арк. 62-63].

Варто звернути увагу на те, що підбір літератури для відправки за кордон відбувався з особливою ретельністю. УТКЗЗ надсилав за кордон зразки художньої літератури «перевіраних» авторів, наприклад, нагороджених Сталінською премією [17, арк. 12]. Наведемо для прикладу перелік друкованих матеріалів, які надсилалися з УТКЗЗ до Чехословаччини в 1945 р., де переважали музичні твори «Народні пісні» та «Сім прелюдій» Л. Ревуцького, «Соната № 2» та «Концерт № 2» М. Гозенпуда, «Український концерт» Д. Клебанова, «Тріо № 2», «Галицький танок», «Увертюра на 4 українські теми» Б. Лятошинського тощо [28, арк. 47–48] та інформаційні повідомлення і статті («Хроніка відбудовання Радянської України» [28, арк. 47], «Театри України у вітчизняній боротьбі» Л. Доліної, «Спільна боротьба українського та російського народів проти іноземних поневолювачів» О. Дядиченка [28, арк. 48]. Газети «Правда України» та «Радянська Україна» надходили до Союзу чехословацько-радянської дружби, Союзу друзів у Словаччині, видавництва «Свобода» та Генерального консульства в Братиславі [29, арк. 16–17]. Поступово кількість і назва статей про Україну та її життя зростатиме, УТКЗЗ набиратиме оберти у заповненні ніші в інформаційному просторі Чехословаччини з відповідними гаслами тоталітарної пропаганди.

Так, протягом 1948 р. Товариство направило до Чехословаччини різноманітні пропагандистські матеріали, серед яких література, журнали, газети, ноти, статті та кінофільми. Загалом до 10 000 різних одиниць, серед яких переважна більшість – газети. Їх налічувалось 7000 одиниць. Чехословаччина посідала з третє місце після Польщі та Румунії місце за кількістю відправленої літератури – 1300 екземплярів, 115 творів. Темпи відправки літератури стрімко зростали: лише за січень–березень 1949 р. до Чехословаччини було надіслано 7624 газети. У 1949 р. розпочинається відправка підручників та літератури спеціального спрямування (література для художньої самодіяльності, сільськогосподарська та довідкова література тощо) [30, арк. 103–104]. Серед художньої літератури – твори І. Франка, М. Гоголя, М. Рильського, О. Гончара, А. Малишка, І. Смолича; до «соціально-економічних» були включені твори В. Леніна, Й. Сталіна, історія ВКП(б) тощо; підручники з української та російської мови, граматики, історія для 4–6 класу; газети «Радянська Україна» та «Правда України» [30, арк. 105–109]. Протягом наступних років темпи та обсяги відправки також зросли – вже в 1950 р., відповідно до звітів УТКЗЗ, до Чехословаччини було відправлено 260 річних комплектів газет «Правда України» та «Радянської України»; 350 річних комплектів журналів «Сучасне і майбутнє», «Вітчизна», «Дніпро», «Україна», «Радянська жінка», «Барвінок»; 75 статей у 206 примірниках; 7032 примірники літератури політичного, сільськогосподарського, художнього спрямування та підручників – усього 341 твір. Проте, вже в 1951 р. до Чехословаччини було надіслано лише 565 екземплярів літератури, значно менше, ніж у 1950 р. [18, арк. 57–58]. Крім того, УТКЗЗ надсилав матеріали адресно, на запити до пам'ятних днів. Наприклад, на річницю 90-річчя з дня смерті Т. Г. Шевченка у 1951 р. було надіслано твори І. Франка, П. Грабовського, Г. Квітки-Основ'яненка, М. Кропивницького, Є. Гребінки; музичні твори М. Леонтовича, Я. Степового, П. Майбороди та інших українських композиторів; фотодобірки («Донбас сьогодні», «Гірники Криворізького басейну», «Слово про просту людину», «Образи Леніна та Сталіна в українському образотворчому мистецтві» тощо); фотозвіти, кінофільми та інші матеріали [18, арк. 62–66].

За матеріалами УТКЗЗ за 1951 р. та повідомленнями з Чехословаччини, найбільше читачів української літератури налічувалось в Національній та Слов'янській бібліотеках [18, арк. 78]. При цьому запит на українську літературу був дуже високим і постійно зростав. Особливим полем для роботи Товариства була Пряшівщина, де зосереджувалася українська діаспора, тому значна частина пропагандистських матеріалів, творів української літератури, періодики йшла туди [18, арк. 58]. Зацікавлення Україною та життям в СРСР очевидно було, що мало

місце у випадках не тільки з «дружніми» країнами, а й ідеологічними ворогами, та проблема полягала у тому, що цей інтерес задовольнявся тільки тими матеріалами, які «працювали» на радянську систему. Відтак, формувалося хибне уявлення про стан справ в Україні та СРСР.

Згідно зі звітами УТКЗЗ протягом 1948 р. було відправлено близько 15 тис. екземплярів літератури різного жанру та спрямування [25, арк. 198]. Серед цієї кількості – періодика та підручники, розраховані на 80 тис. осіб в Чехословаччині. За п'ять років їх кількість суттєво зросла. Кількість творів, які були відправлені протягом 1952 р. становила 3160 назв та 157 тис. примірників [17, арк. 13-16].

Окрім листування з установами, такими як Союз чехословацько-радянської дружби, Слов'янська бібліотека в Празі, Союз друзів СРСР тощо, частина листування стосувалася обміну літературою та друкованими матеріалами з приватними особами – письменниками, режисерами, композиторами, лікарями, перекладачами. УТКЗЗ виступав посередником у наданні довідкових та ілюстративних матеріалів. Яскравим прикладом є випадок із п'єсою Ю. Буряковського, яку було поставлено Національним театром у Празі: автор звернувся до УТКЗЗ із проханням сприяти у висловленні вдячності Національному театру за постановку його твору [31, арк. 84-86]. У приватному порядку звертався й Рудольф Гулька, автор перекладів чеською творів «Земля» О. Кобилянської, «Вершники» Ю. Яновського, «Лісової пісні» Л. Українки тощо [21, арк. 69-72].

Дозвіл на відправлення видань до Чехословаччини надавав Головліт УРСР, який виконував роль офіційного цензора. Так, у 1947 р. із запропонованих для відправки з метою перекладу чеською мовою творів В. Сосюри, М. Терещенка, Л. Дмитерка, М. Пригара, М. Стельмаха та інших дозвіл отримали вісім творів. Із трьох творів Л. Дмитерка – «Багряний ранок», «Гарячий суходіл» та «На полі бою» – останній був заборонений для відправки [31, арк. 2, 9]. Варто зазначити, що Л. Дмитерко – український поет, письменник, перекладач і драматург, у збірці «На полі бою» (1944 р.) описав свій досвід Другої світової війни [31, арк. 22]. Хоча Головліт не надав пояснення щодо заборони цього твору, можна припустити, що деякі висловлювання могли негативно вплинути на так ретельно вибудований позитивний образ СРСР.

Обмеженість прямих контактів з колегами з Чехословаччини, а також незнання політичної ситуації у країні, де розпочалися репресії проти діячів української діаспори, доводить один з випадків з Українським музеєм у Празі [33, с. 209]. Протягом 1945–1948 рр. УТКЗЗ листувалося з «ворожою» до СРСР організацією, яким вважався Український музей у Празі. Музей отримував на запити свого директора С. Наріжного літературу від Товариства – українські книги і журнали, аж поки Посольство СРСР у Празі не знайшло час розглянути листи УТКЗЗ стосовно Музею та його статусу, і виявило інформаційний «провал» у власній роботі [33, с. 209–211]. Крім цієї обставини, що національно свідомо українська діаспора у Чехословаччині виключалася з українсько-чехословацьких відносин, констатувалося абсолютно залежне становище українського Товариства, яке не мало реального уявлення про події за кордоном.

Такий випадок був не поодиноким: УТКЗЗ постійно зверталося до радянського посольства для отримання додаткової інформації про адресатів, які надсилали запити на українські книги та журнали.

Наприклад, у 1947 р. до УТКЗЗ звернувся М. Озарчук – громадянин ЧСР, «присяжний суду, перекладач мов чеської, словацької, російської, української», з проханням надіслати серію українських книг. У відповідь голова Товариства О. Полторацький звернувся до працівника посольства СРСР у Празі І. Шейка з проханням надати роз'яснення щодо запиту: «Що собою представляє М. Озарчук? Якщо українські книжки потрібні йому для перекладу чеською мовою, то чи рекомендуєте Ви встановити зв'язки з М. Озарчуком по цьому питанню?».

Таке занепокоєння виникло через те, що Озарчук просив 19 книг, серед яких були видання, які належали до вилученої та забороненої літератури [21, арк. 89]. У своєму зверненні до УТКЗЗ від 18 березня 1947 р. М. Озарчук підкреслював, що йому потрібні саме журнали, а не газети, оскільки газети надходять із затримкою у два місяці, і він отримує актуальну інформацію через радіо [21, арк. 35]. О. Полторацький пояснив, що затримка замовлених журналів пов'язана із редакційними причинами: наприклад, журнал «Дніпро» у 1947 р. вийшов лише один раз. Він також наголосив, що УТКЗЗ може надіслати лише українські матеріали – для отримання російських книжок слід звернутись до ВТКЗЗ у Москві [21, арк. 32]. Те, що україномовні видання були у пріоритеті, можна пояснити і прагненням підкреслити зарубіжним читачам «направду вільне» національне життя українців та наявність атрибутів демократії в СРСР, та й у кількісному відношенні українська діаспора становила значний відсоток, що також вимагало посиленої уваги до неї.

УТКЗЗ мало слідкувати за інформаційними матеріалами та літературою, яка доправлялася до Чехословаччини, відбувався ретельний перегляд, реферування та рецензування матеріалів, статей, які готували за кордон. Для цього у 1949 р. було створено спеціальний відділ [25, арк. 20]. Основна увага публікацій для закордонного читача у повоєнні роки мала бути зосереджена на відбудові радянської економіки, на що наголошували рецензенти, які відзначали, що у статтях мало приділялося уваги проблемам і труднощам повоєнного відновлення, таким як втрата людських і матеріальних ресурсів, допомога «братніх» республік, було мало конкретних прикладів [34, арк. 8-11] Статті «Відновлення міст і сіл України», «Відновлення рибної промисловості по Українській РСР», «Відновлення торгівлі на Україні», надіслані УТКЗЗ на адресу ВТКЗЗ для відправки за кордон, були, на думку рецензента, гарним довідковим матеріалом, але жодним чином не годилися для відправки за кордон через хаотичну тематику [34, арк. 15]. Якість інформаційно-пропагандистського контенту очевидно хвилювала радянське українське керівництво, яке усвідомлювало складність у просуванні необхідних тез та ідеологем.

Крім того, на запит УТКЗЗ чеські і словацькі діячі готували відповідні інформаційні матеріали для українських видань. Серед постійних кореспондентів УТКЗЗ з 1949 р. – Ян Дрда (Союз чехословацьких письменників, Прага), Марія Пуйманова (Союз чехословацько-радянської дружби, Прага), Ян Гуска, Їржі Горак, Ярослав Яшик (Союз друзів СРСР в Словаччині, Братислава), Буреш (редакція журналу «Світло Рад», Прага) тощо [35, арк. 4-5].

Серед інструментів культурної дипломатії, які використовувало УТКЗЗ, особливе місце належало організованому «згори» листуванню між колгоспниками, робітниками, школярами чи студентами. Формування особистих відносин та емоційного зв'язку між адресатами було дієвим засобом для подолання кордонів і упереджень, вносило відчуття ширості у відносини, мало надати їм справді «народного» характеру.

УТКЗЗ не лише здійснювало редакторську обробку цих листів, але й вносило корективи, щоб забезпечити відповідність змісту радянським ідеологічним настановам. Прикладом є лист Тамари Толстої – депутатки районної та міської ради, робітниці фабрики Смирнова-Ласточкина у Києві, адресований Магді Голушковой, працівниці фабрики «Зорніца» в Кошице. У цьому листі редакційні зміни торкнулися висловів, що мали недостатньо виразне ідеологічне забарвлення. Наприклад, вислів «молоді будівники комунізму» було замінено на «радянські люди», «досягли великих промислових успіхів» - на «досягли великих успіхів у всіх галузях господарського та культурного життя» [31, арк. 165–183].

Зміст листів, як правило, був обумовлений професійною приналежністю адресатів: робітники писали робітникам, колгоспники – колгоспникам. У листах для робітників акцент робився на досягненнях у промисловості [31, арк. 144–146], для селян – наголошувалося на збільшенні доходів колгоспів і покращенні добробуту селян [31, арк. 162–165].

Поширеним явищем, властивим загалом, міжнародним відносинам незалежно від їх ідеологічного навантаження, був обмін вітальними листами з нагоди важливих дат і свят. У колі «радянських друзів» до важливих спільних дат тепер належали річниці «Великої Жовтневої революції», Міжнародний день праці, ленінські і сталінські ювілеї, до яких УТКЗЗ готувало відповідні матеріали і для Чехословаччини [31, арк. 30–60]. Стосовно національного обличчя українців, то його презентував Тарас Шевченко, який став свого роду «монополістом» у цій презентації, без сумніву культовою постаттю. Так, з нагоди 90-річчя з дня смерті Т. Шевченка у 1951 р., була підготовлена програма у Празі до «Днів української культури» [31, арк. 61].

Товариство, надсилаючи видання до Чехословаччини, відчувало дефіцит таких видань для своєї діяльності. Однією з проблем була відсутність періодики, на яку УТКЗЗ регулярно надавав запити [17, арк. 16]. У своїх листах до видавництва «Свобода» від 1947 р. директор УТКЗЗ О. Полторацький зазначав, що УТКЗЗ «зацікавлені в отриманні ... всіх друкованих творів, які видаються у Вашій країні...» [21, арк. 6], зокрема газет і журналів «Руде право», «Творба», «Недільні Новини», «Чехословацькі Новини», «Світло Рад» тощо [21, арк. 7]. Аналогічні запити надходили від УТКЗЗ на адреси Товариства культурного та економічного зв'язку з УРСР та Союзу друзів СРСР [21, арк. 8-9]. Президент секції образотворчого мистецтва В. Касіян у своєму зверненні від 27 червня 1947 р. до президента секції образотворчого мистецтва ВТКЗЗ А. Герасимова зазначав, що є «... великі труднощі в роботі через відсутність матеріалів про образотворче мистецтво за кордоном» [36, арк. 4].

Висновки. Таким чином, УТКЗЗ стало одним із важливих інструментів публічної, власне культурної дипломатії СРСР у другій половині ХХ ст., яка була відповідальним за формування ідеологічно «правильного» образу СРСР серед країн із щойно встановленими під радянським тиском комуністичними режимами. Товариство сприяло поширенню радянських наративів та ідеологем серед кола нових «друзів», до яких увійшла Чехословаччина. УТКЗЗ імітувало громадський характер та виступало декоративним представництвом УРСР та її населення. Повоєнний етап діяльності відзначався відсутністю належних підготовлених кадрів, достатньої інформації стосовно справ у Чехословаччині, що обумовлювало «провали» пропагандистської роботи УТКЗЗ. З одного боку, діяльність Товариства сприяло ознайомленню чехів і словаків з Україною та її культурою, з іншого, – його діяльність мала характер тоталітарної пропаганди, що просувала і обґрунтовувала безальтернативність радянської моделі у Чехословаччині.

Література

1. Павелко В. Зв'язки Радянської України і Чехословаччини в галузі середньої і вищої освіти (1948–1965 рр.). *Український історичний журнал*. 1966. Вип. 11. С. 73–80.
2. Павелко В. Роль громадських організацій у культурному співробітництві Радянської України та Чехословаччини (1945–1966 рр.). *Український історичний журнал*. 1967. Вип. 9. С. 47–57.
3. Любченко В. З історії культурного співробітництва України і Чехословаччини (1956–1969 рр.). *Український історичний журнал*. 1969. Вип. 12. С. 95–100.
4. Любченко В. ПАВЕЛКО В. У. Дружба народів – дружба культур: Українська РСР у радянсько-чехословацькому культурному співробітництві 1945–1970 рр. Київ: Наук. думка, 1973. *Український історичний журнал*. 1974. Вип. 3. С. 148–149.
5. Вегеш М. Політична історія Закарпаття крізь призму українського державотворення. 1918–1950: монографія / Микола Вегеш, Василь Міщанин, Микола Палінчак. Одеса: Видавничий дім «Гельветика». 2022. 834 с.
6. Дітковська С. Передумови створення та початки діяльності Українського товариства дружби та культурного зв'язку з зарубіжними країнами. *Грані*. 2014. Вип. 5. С. 102–108.
7. Barghoorn Fr. *The Soviet Cultural Offensive: The Role of Cultural Diplomacy in Soviet Foreign Policy*. Princeton, N. J.: Princeton University Press, 1960. P. 353.
8. Cull N.J. *Public Diplomacy: Lessons from the Past*. Los Angeles, 2009. P. 17–18.

9. Siefert M. Chapter 4. Co-Producing Cold War Culture: East-West Film-Making and Cultural Diplomacy. *Divided Dreamworlds?: The Cultural Cold War in East and West*, edited by G. Scott-Smith, P. Romijn and J. Segal. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2012. P. 73–94.
10. Gould-Davies N. The Logic of Soviet Cultural Diplomacy. *Diplomatic History*. 2003. Vol. 27. № 2. P. 193–214.
11. Aspaturian V. V. The Union Republics and Soviet Diplomacy: Concepts, Institutions, and Practices. *The American Political Science Review*. 1959. Vol. 53. № 2. P. 383–411.
12. Матяш І. Культурна дипломатія УРСР (кінець 1940-х–1982 рр.): особливості формування інструментарію. *Український історичний журнал*. 2022. Число 6. С. 120–133.
13. Матяш І. Публічна дипломатія в діяльності Першої Леді (на прикладі України й Польщі). *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. 2023. Вип. 32. С. 244–261.
14. Міщанин В. Радянізація Закарпаття 1944–1950 рр. : Монографія. Ужгород: РІК-У. 2018. 644 с.
15. Вклад Української РСР у науково-культурне співробітництво Радянського Союзу з європейськими країнами. Ред. кол. Дзюбко та ін. Київ : Видавництво Київського університету. 1970. 198 с.
16. Фролова В. Чехословацькі делегації кін. 1940-х рр. в Україні: у витоків нового етапу українсько-чехословацьких відносин. *Шевченківське літо – 2022: матеріали міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих вчених м. Київ, 31 липня 2022 року*. Київ, Історичний факультет КНУ імені Тараса Шевченка. С.168–171.
17. Центральний державний архів громадських об'єднань та українці (далі – ЦДАГОУ). Ф.1. Оп. 24. Спр. 2913. 109 арк.
18. ЦДАГОУ. Ф.1. Оп. 24. Спр. 1512. 207 арк.
19. ЦДАГОУ. Ф.1. Оп. 24. Спр. 3716. 124 арк.
20. Центральний державний архів вищих органів влади та державного управління (далі – ЦДАВОВУ). Ф. 5110. Оп. 1, т. 1. Спр. 251. 121 арк.
21. ЦДАВОВУ. Ф. 5110. Оп. 1, т. 1. Спр. 160. 121 арк.
22. ЦДАВОВУ. Ф. 5110. Оп. 1, т. 1. Спр. 628. 288 арк.
23. ЦДАГОУ. Ф.1. Оп. 24. Спр. 2912. 321 арк.
24. Фролова В. Нові джерела з історії українсько/радянсько-чехословацьких відносин: делегація з Чехословаччини в Україні у лютому 1949 р. *Культурологічний альманах*. 2023. Вип. 3. С. 65–77. – Режим доступу: <https://almanac.npu.kiev.ua/index.php/almanac/article/view/226/209>.
25. ЦДАГОУ. Ф.1. Оп. 24. Спр. 185. 320 арк.
26. ЦДАГОУ. Ф.1. Оп. 24. Спр. 3556. 24 арк.
27. ЦДАВОВУ. Ф. 5110. Оп. 1, т. 1. Спр. 73. 165 арк.
28. ЦДАВОВУ. Ф. 5110. Оп. 1, т. 1. Спр. 48. 129 арк.
29. ЦДАВОВУ. Ф. 5110. Оп. 1, т. 1. Спр. 403. 286 арк.
30. ЦДАГОУ. Ф.1. Оп. 23. Спр. 6231. 324 арк.
31. ЦДАВОВУ. Ф. 5110. Оп. 1, т. 1. Спр. 505. 232 арк.
32. ЦДАВОВУ. Ф. 5110. Оп. 1, т. 1. Спр. 188. 52 арк.
33. Фролова В. Радянсько-чехословацькі відносини та доля Українського музею у Празі у другій половині 1940-х рр. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Історичні науки*. 2023. Том 34 (73). Вип. 3. С. 206-217.
34. ЦДАВОВУ. Ф. 5110. Оп. 1, т. 1. Спр. 70. 20 арк.
35. ЦДАВОВУ. Ф. 5110. Оп. 1, т. 1. Спр. 411. 25 арк.
36. ЦДАВОВУ. Ф. 5110. Оп. 1, т. 1. Спр. 189. 33 арк.

References

1. Pavelko, V. (1966). Zviazky Radianskoi Ukrainy i Chekhoslovachchyny v haluzi serednoi i vyshchoi osvity (1948–1965 pp.) [Relations between Soviet Ukraine and Czechoslovakia in the field of secondary and higher education (1948–1965)]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. Vyp. 11. S. 73–80 [in Ukrainian].
2. Pavelko, V. (1967). Rol hromadskykh orhanizatsii u kulturnomu spivrobitnytstvi Radianskoi Ukrainy ta Chekhoslovachchyny (1945–1966 pp.) [The role of public organizations in the cultural cooperation of Soviet Ukraine and Czechoslovakia (1945–1966)]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. Vyp. 9. S. 47–57 [in Ukrainian].

3. Liubchenko, V. (1969). Z istorii kulturnoho spivrobitnytstva Ukrainy i Chekhoslovachchyny (1956–1969 pp.) [From the history of cultural cooperation between Ukraine and Czechoslovakia (1956–1969)]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. Vyp. 12. S. 95–100 [in Ukrainian].
4. Liubchenko, V. (1974). PAVELKO V. U. Druzhba narodiv – druzhba kultur: Ukrainaska RSR u radiansko-chekhoslovatskomu kulturnomu spivrobitnytstvi 1945–1970 pp. [Friendship of peoples – friendship of cultures: Ukrainian SSR in Soviet-Czechoslovak cultural cooperation 1945–1970]. K.: *Nauk. Dumka*, 1973. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. Vyp. 3. S. 148–149 [in Ukrainian].
5. Vehesh, M. (2022). Politychna istoriia Zakarpattia kriz pryzmu ukraïnskoho derzhavo- tvorennia. 1918–1950 : monohrafiia Mykola Vehesh, Vasyl Mishchanyn, Mykola Palinchak [The political history of Transcarpathia through the prism of Ukrainian state formation. 1918–1950: monograph / Mykola Vegesh, Vasyl Mischanyn, Mykola Palinchak]. Odesa : Vydavnychyï dim «Helvetyka». 834 s. [in Ukrainian].
6. Ditkovska, S. (2014). Peredumovy stvorennia ta pochatky diialnosti Ukrainського tovarystva druzhby ta kulturnoho zviazku z zarubizhnymy krainam [Preconditions of the creation and beginnings of the activity of the Ukrainian society of friendship and cultural relations with foreign countries]. *Hrani*. Vyp. 5. S. 102–108. – Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Grani_2014_5_21. [in Ukrainian].
7. Barghoorn, Fr. (1960). *The Soviet Cultural Offensive: The Role of Cultural Diplomacy in Soviet Foreign Policy*. Princeton, N. J.: Princeton University Press. P. 353. [in English].
8. Cull, N.J. (2009). *Public Diplomacy: Lessons from the Past*. Los Angeles. P. 17–18 [in English].
9. Siefert, M. (2012). Chapter 4. Co-Producing Cold War Culture: East-West Film-Making and Cultural Diplomacy. *Divided Dreamworlds?: The Cultural Cold War in East and West*, edited by G. Scott-Smith, P. Romijn and J. Segal. Amsterdam: Amsterdam University Press. P. 73–94 [in English].
10. Gould-Davies, N. (2003). The Logic of Soviet Cultural Diplomacy. *Diplomatic History*. Vol. 27. № 2. P. 193–214 [in English].
11. Aspaturian, V. V. (1959). The Union Republics and Soviet Diplomacy: Concepts, Institutions, and Practices. *The American Political Science Review*. Vol. 53. № 2. P. 383–411 [in English].
12. Matiash, I. (2022). Kulturna dyplomatiia URSS (kinets 1940-kh–1982 rr.): osoblyvosti formuvannia instrumentarii [Cultural Diplomacy of the UkrSSR (Late 1940s – 1982): Features of the Formation of Tools]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. Chyslo 6. C. 120–133 [in Ukrainian].
13. Matiash, I. (2023). Publichna dyplomatiia v diialnosti Pershoi Ledi (na prykladi Ukrainy y Polshchi) [Public Diplomacy in the activities of the First Lady (on the Example of Ukraine and Poland)]. *Mizhnarodni zv'iazky Ukrainy: naukovi poshuky i znakhidky*. Vyp. 32. S. 244–261 [in Ukrainian].
14. Mishchanyn, V. (2018). Radianizatsiia Zakarpattia 1944–1950 rr. : Monohrafiia. [Sovietization of Zakarpattia 1944–1950 : Monograph]. Uzhhorod: RIK-U. 644 s. [in Ukrainian].
15. Vklad Ukraïnskoï RSR u naukovo-kulturne spivrobitnytstvo Radianskoho Soiuzu z yevropeiskymy krainamy (1970). [Contribution of the Ukrainian SSR to the scientific and cultural cooperation of the Soviet Union with European countries]. Red. kol. Dziubko ta in. Kyiv : Vydavnytstvo Kyivskoho universytetu. 198 s. [in Ukrainian].
16. Frolova, V. (2022). Chekhoslovatski delehatsiï kin. 1940-kh rr. v Ukraïni: u vytokiv novoho etapu ukraïnsko-chekhoslovatskykh vidnosyn [Czechoslovak delegations 1940s in Ukraine: at the origins of the new stage of Ukrainian-Czechoslovak relations]. *Shevchenkivske lito – 2022: materialy mizhnarodnoï naukovoï konferentsiï studentiv, aspirantiv ta molodykh vchenykh m. Kyïv, 31 lypnia 2022 roku*. Kyïv, Istorychnyy fakultet KNU imeni Tarasa Shevchenka. S.168–171 [in Ukrainian].
17. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan ta ukrainiky [Central State Archive of Public Associations and Ukrainians] F.1. Op. 24. Spr. 2913. 109 ark.
18. TsDAHOU [Central State Archive of Public Associations and Ukrainians] F.1. Op. 24. Spr. 1512. 207 ark.
19. TsDAHOU [Central State Archive of Public Associations and Ukrainians] F.1. Op. 24. Spr. 3716. 124 ark.
20. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta derzhavnoho upravlinnia [Central State Archive of Higher Authorities and State Administration] F. 5110. Op. 1, t. 1. Spr. 251. 121 ark.
21. TsDAVOVU [Central State Archive of Higher Authorities and State Administration] F. 5110. Op. 1, t. 1. Spr. 160. 121 ark.

22. TsDAVOVU [Central State Archive of Higher Authorities and State Administration] F. 5110. Op. 1, t. 1. Spr. 628. 288 ark.
23. TsDAHOU [Central State Archive of Higher Authorities and State Administration] F.1. Op. 24. Spr. 2912. 321 ark.
24. Frolova, V. (2023). Novi dzhherela z istorii ukrainsko/radiansko-chekhoslovatskykh vidnosyn: delehatsiia z Chekhoslovachchyny v Ukraini u liutomu 1949 r. [New sources from the history of Ukrainian/Soviet-Czechoslovak relations: the delegation from Czechoslovakia to Ukraine in February 1949]. *Kulturolohichniy almanakh*. Vyp. 3. S. 65-77. – Rezhym dostupu: <https://almanac.npu.kiev.ua/index.php/almanac/article/view/226/209>. [in Ukrainian].
25. TsDAHOU [Central State Archive of Higher Authorities and State Administration] F.1. Op. 24. Spr. 185. 320 ark.
26. TsDAHOU [Central State Archive of Higher Authorities and State Administration] F.1. Op. 24. Spr. 3556. 24 ark.
27. TsDAVOVU [Central State Archive of Higher Authorities and State Administration] F. 5110. Op. 1, t. 1. Spr. 73. 165 ark.
28. TsDAVOVU [Central State Archive of Higher Authorities and State Administration] F. 5110. Op. 1, t. 1. Spr. 48. 129 ark.
29. TsDAVOVU [Central State Archive of Higher Authorities and State Administration] F. 5110. Op. 1, t. 1. Spr. 403. 286 ark.
30. TsDAHOU [Central State Archive of Higher Authorities and State Administration] F.1. Op. 23. Spr. 6231. 324 ark.
31. TsDAVOVU [Central State Archive of Higher Authorities and State Administration] F. 5110. Op. 1, t. 1. Spr. 505. 232 ark.
32. TsDAVOVU [Central State Archive of Higher Authorities and State Administration] F. 5110. Op. 1, t. 1. Spr. 188. 52 ark.
33. Frolova, V. (2023). Radiansko-chekhoslovatski vidnosyny ta dolia Ukrainskoho muzeiu u Prazi u druhii polovyni 1940-kh rr. [Soviet-Czechoslovak relations and the fate of the Ukrainian museum in Prague in the second half of the 1940s]. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho*. Serii: Istorychni nauky. Tom 34 (73). Vyp. 3. S. 206-217 [in Ukrainian].
34. TsDAVOVU [Central State Archive of Higher Authorities and State Administration] F. 5110. Op. 1, t. 1. Spr. 70. 20 ark.
35. TsDAVOVU [Central State Archive of Higher Authorities and State Administration] F. 5110. Op. 1, t. 1. Spr. 411. 25 ark.
36. TsDAVOVU [Central State Archive of Higher Authorities and State Administration] F. 5110. Op. 1, t. 1. Spr. 189. 33 ark.